

**Ka Jingpule
Shaphang
Ka Ktien**

M. B. JYRWA

Ka Jingpule Shaphang
Ka Ktien

Ban Pynsah Jingkynmaw
Ia I Mei (Blessimai Nongrum)
Bad
Ia I Papa (Howell Davies Khongwir)
Kiba Long
Ki Nonghikai Ba Nyngkong
Jong Nga

Second and Revised Edition - 2009
5000 copies
Published by
The Author
(Ia ka hok tynrai la tyngkai)

KI LYNNONG

KA LAMPHANG	i
1. KA LINGUISTICS	1
2. KA PHONETICS BAD KA PHONOLOGY	29
3. KA MORPHOLOGY	46
4. KA TENSE	54
5. KA ASPECT	74
6. KA JINGIAKHLEH KI ASPECT MARKER BAD KI MODALITY MARKER	93
7. KI KYNTIEN KYLLI	101
8. KA SHYNRONG JONG KA VERB	116
KI KOT BA LA PYNDONKAM	124

Ka Lamphang

Kane ka kot kaba lyngkot eh halor katto katne ki jingshisha ba ia dei bad ka jingpule ia ka ktien ka la mih nyngkong ha ka snem 1995. Ka daw jong ka jingmih jong ka ka la long ka Refresher - cum - Orientation Course in Khasi Language Teaching na ka bynta ki nonghikai ha College. Ka la don ka jingpyrkhat hapdeng ki nonghikai ba dei ban thoh bad kren ei ei halor ka phang Ka Jinghikai Linuistics. Ha ka sien shon kaba nyngkong nga la pyrshang ban spel Khasi ia kiba bun ki kyntien kiba na ka English, hynrei ha kane ka kynti nga la pyntylla lut ia kata baroh na ka daw jong ka jingsngew dkhoh kaba jur ban ong lingkwistik haba baroh ki nongpule kim kynnoh satia kumta. Sa kawei pat ka daw jong ka jingpyntylla ka long ba kane kaba spel Khasi ka thap lam sha kaba ki nongpule kin spel bakla ia kito ki kyntien ynda haba ki dei ban thoh shaphang jong ki ha ka English.

Ha kane ka sien shon la pyndap sa ar tylli ki lynnong, bad kita ki long: kawei halor ki kyntien kylli bad kawei pat halor ka Verb Khasi. Ka kot hi ka long ka jingpyrshang kaba rit eh na ka liang jong nga hynrei nga kyrmen ba kan ai jingtip bad jingmyntoi ia ki nongpule. Ka jingpule shaphang ka ktien ka long ka lyngkha kaba iar bad ngan sngewkmen shibun eh lada kin mih nangne sha khmat ki nongpule ki ban tynrong ha lade ia ka jingkit ban nang thoh shuh shuh sa kiwei pat ki thup kiba ia dei bad ka linguistics bad kyrpang eh halor ka ktien Khasi, ka ktien kaba ngi ieit eh.

Ha - Sharing
Lumbhalang
Nongthymmai
Shillong - 7983014

M.B. Jyrwa

Lynnong 1

KA LINGUISTICS

Balei Ngi Dei Ban Pule Linguistics?

Ban jubab ia kane ka jingkylli, nyngkong eh dei ban sngewthuh kaei ka linguistics. Ka linguistics ka dei ka tnat jingpule ba dei shaphang ka ktien. Ka lah ban long kano kano ka ktien jong kano kano ka jaitbynriew ha kano kano ka dong jong ka pyrthei. Ka ktien, kum ka jingpule ka lah ban long kato ia kaba ym don briew shuh ba kren ia ka, e.g., ka Latin, hynrei ia kaba la pule tang namar ki jingthoh bad ki jingpyniaid niam (liturgy) ne jingmane Blei. Ia ka ktien bym don shuh ba kren, la ong ka ktien kaba la iap. Kiba bun ki ktien ha ka pyrthei kim dei kiba la iap. Kine ki long ka bynta ba kongsan eh ha ka jingpule linguistics.

Kat kum ka linguistics ia ka ktien la pule ha ki lai kyrdan ba pher kumne: **Phonology**, **Morphology** bad **Syntax**. Ka Phonology ka batai ia ka ktien ha ka liang ki jingsawa, kata, ki sur sawa **Bowel** (vowel) bad **Konsonan** (Consonant) kiba don ha kata ka ktien. Ka Morphology pat ka batai ia ka dur jong ki kynnoh bad kyntien. Kane ka peit ia kiba kum kino ki jingiasnoh lang ki bowel bad konsonan kiba lah ban pdiang bad bym lah ban pdiang. Kum ka nuksa, ka morphology ka iathuh ia ngi ba ha ka Khasi ia u jingsawa /b/ ym lah ban pynbud da u /p/ lada u /b/ bad /p/ ki hap hapoh kawei ka kynnoh. Dei na kane ka daw, ha ka Khasi ngim don kynnoh ne kyntien

ba sdang da ki konsonan /bp/. Ka Syntax pat ka peit ia ka ktien na ka liang kumno ki kyntien ki pynlong ki jingong ba don jingmut bad ki aiñ trei kam kiba kumno ki don ha kata ka ktien. Ki aiñ trei kam, ngi dei ban sngewthuh, ki pher kawei na kawei pat ka ktien khamtam lei lei lada kita ki ktien ki long na ki kur (language family) kiba ia pher.

Ka linguistics ka long ka jingpule kaba sngewtynnat; ka ai ha ki nongpule ki jingtip bad jingshemphang ba thymmai shaphang la ka jong ka ktien. Hynrei don bun kiba pyrkhata ba ka linguistics kam long ka jingpule kaba donkam. Ki ong balei ban da pule shaphang ka ktien haba ia ka la nang lypa naduh dang khadphra bnai ei ei. Kane ka jingong ka long khamtam lada ka ktien ba pule ka dei ka ktien lajong. Shisien pyrkhata, lehse ngin pyrkhata ba kane ka jingkdew ka long kaba shong nia. Hynrei kam long ka nia kaba lah ban ieng ynda haba la buh lang ia ka ha khmat kiwei pat ki tnat jingpule. Peit ia ka jingpule kaba ia dei bad ki khmat (ophthalmology). Baroh ngi don khmat, kata khlem da kren ia kito kiba kumno re kumno kane ka dkhota met kam don ne kam trei kam. Da ki khmat ngi lah ban iohi ia lade ha ka it khmih, ha ka um ha top, ha khiew, ha pung, etc.; ngi lah ban iohi hajan bad sha jngai ruh. Ngi don ki khmat bad ngi la nang ban peit lyngba jong ki naduh ba ngi dang khunlung. Te haba kumta donkam aiu ban dang pule shaphang ki khmat, ne ban long doktor khmat. Ki jingpule, la ka long ka linguistics ne ka ophthalmology, ki long ki jingpule kiba don la ka jong ka dor, la ka jong ka jingmyntoi; ki long ia kiba ngim lah ban shu kyntait bad kheiñ niut ia ki.

Haba ia nujor ia ka linguistics bad ka ophthalmology lah ban pynrem ia ka linguistics kum ka jingpule ka bym

da myntoi eh ia uba bun ba lang. Ka ophthalmology ka lah ban iarap ia ki briew da kaba thew katno u briew u lah ban iohi ha jan ne ha jngai bad ia ki dak kiba kumno u lah ban iohi. Halor kane lah ban ai dawai khmat ne it khmat kiba biang ia ka jingdonkam uta u briew. Lada don ka jingshah tap kaba long shiliang ne baroh arliang, lah ban weng noh ia kata. Lah ban bujli ia ki khmat kiba la sniew da kiwei pat kiba bha. Lah ban shim ia ki khmat jong ki briew kiba la pang eh bad mynsaw jur kiba ap sa tang ban iap, buh tyngkai ia kine ha ki jaka ba la pynkhreh lypa, bad sa buh pat ia ki ha uno uno u briew uba ki khmat trai jong u kim trei kam shuh. Ki jingmyntoi jong ka jingpule ophthalmology ki long kiba bun shisha, bad kumta ruh ka long bad ka linguistics.

Haba don kano kano ka jingbymlah kren, kata naduh dang kha, ne ka jingjah syndet ka jinglah ban kren da u briew uba la ju nang ban kren na ka daw ka jingkyndit ne aksiden aiu re, ka jingthlun, ne ka jingbymbiang ha ka khlieh ne bor pyrkhata - kaba pynpaw ia kata ka long borabor ba ym sngewthuh shuh ia kaba ki kren - daei yn iarap? Don shibun ki lad jingiarap bad ka jingjop jong ka jingiarap ka shong ha la ka jong ka jong ka jingidei hynrei ngi dei ban tip ba kawei na ki lad jingiarap ka dei ka linguistics. Dei na kane ka daw ba shatai sha ri sepigi la pule ia ka linguistics ym tang da ki nongpule kiba kwah tip shaphang kane ka jingstad ba dei ia ka ktien hynrei da kiba trei ia ki kam kum ki Speech Therapist, Audiologist, Psychologist, Paediatrician bad Language Pathologist. Ia ki jingshitom kum kitei ba la kdew haneng ym pat shym iohsngew ban don ki jingsumar kiba lah ban ia nujor bad kiba sha ki ri sepigi. Ka jingpule linguistics ka long kaba don la ka dor. Hynrei kaba ngi ia kren hangne

ka long ba ka jingpule linguistics kam long eh tang na ka bynta ki jingpang kum ka jingthlun ne jingbymlah kren, hynrei ka long kyrpang ban sngewthuh kaei ka ktien, kumno ka trei kam bad kumno ruh la pyndonkam ia ka da ki briew kiba pher ba pher.

Ki Jinglong Ba Kongsan Jong Ka Ktien

Ka jinglong ba kongsan eh jong ka ktien ka long ba ka long ma ka ka lad lyngba da kaba ngi ia sngewthuh iwei ia iwei. Kum ka lad ia sngewthuh iwei ia iwei, ka ktien ka long kum kiwei pat ki lad ia sngewthuh iwei ia iwei, kata kum ka jingiakren da kaba shu pyni dak da ka khlieh, khmut, khmat, kti bad kjat. Hynrei ka ktien ka pher na kine namar ki kyntien hapoh jong ka ki iaid katba kum ki aiñ trei kam bad namarkata, ka don ka jingthikna ha ka. Kiwei pat ki jingpyni dak kim long kiba thikna, e.g., ka jingkyrdem kjat ha madan ka lah ban mut ka jingpyniahap sur bad ka jingrwai, hynrei ka lah ruh ban long u dak sangeh (pause) jong ka jingmut jingpyrkhat, ka lah ruh ban long u dak jong ka jingnang san (progression) jong ka jingmut ha u briew. Ia kine ki jingmut bapher ha ka jingkyrdem kjat lah ban sngewthuh tang da uta hi u nongkyrdem. Uwei pat u nongkyrdem u lah ban nym don ia kijuh ki jingmut ha u haba u kyrdem kjat.

Ka jingthikna jong ki aiñ trei kam jong kano kano ka ktien ka don naduh ka kyrdan phonology, morphology haduh ka syntax. Ha ka phonology, kham bunsien, ngi iohi ba ia ki kyntien lane ki kynnoh ym lah ban pynlong tang da ki konsonan, hynrei kam long pat kaba shisha ban ong ba kane ka dei ka aiñ salonsar; ka long kaba lah ban long ban don khyndiat ki kyntien kiba tang da ki

konsonan ne tang ki bowel suda ruh, hynrei ki kyntien kiba bun hi kin dei kiba don ka jingiakhleh lang jong ki konsonan bad bowel. Ha ka phonology ngi peit ki sur sawa aiu ki don ha ka ktien. E.g., Ngi iohi ba ha ka Khasi ngim don ia u konsonan /g/ (wat la ngi don ha ki dak), ngi don tang u /k/. Dei na kane ka daw ba ia ki kyntien English kiba sdang da u g- e.g., girl, kiba bun ki Khasi ki kynnoh *kirl. Nalor kine, ngi iohi ruh ba uwei u konsonan u shah ktah pynkylla ha uwei pat u konsonan uba bud mar syndah e.g., u **ng** (/ŋ/) ha **jing-** u kylla **m** (/m/) lada u konsonan uba bud u dei u **b** (/b/); kumta **jingbam** ka kylla noh **jimbam**. U **m** (/m/) u ktah kylla sa ia u **i** (/i/) ha kata ka rukom ba u **i** um long shuh ha khmat, hynrei u **kham** kynriah kham sha pdeng ban sawa noh kum u **y** (/i/) bad kumta na ka **jimbam** ngi ioh **jymbam** ha ka jingong:

Sa wan thied jymbam ho.

Ka jingthikna bad jingbeit ka rukom trei kam jong kano kano ka ktien ka paw ha ka kyrdan morphology ruh. Shim ia ka kynnoh **jing-**. Phin shem ba kane ka wan borabor na khmat jong kiwei pat ki kyntien kum **jingthiah**, **jingsuk**. Lada ka **jing-** ka ia don lang bad kiwei pat ki prefix, kum **pyn**, ka jaka jong ka **jing** kan long barobor ha kadiang duh, e.g., **jingpynthiang**, **jingpyniathoh**. Ka **jing-** kam lah ban don hapdeng ne ha dong na ka liang kamon jong ka kyntien, e.g. ***pynjingthiang**, ***pynthiangjing**.

Ha ka kyrdan syntax ruh ki aiñ ba ryntih bad thikna ki trei kam, e.g., ka kyrteng jong uno uno u briew ne mrad kam lah ban ieng khlem ka Noun Marker (NM) kaba biang, kum **u** John, **u** Tiffin. Shisha, ka Third Person Noun ha ka Khasi kam lah ieng khlem ki Noun Marker ha shuwa

jong ki. Ha ka **u John, u** ka dei ka NM bad **John** ka Third Person Noun lane Proper Noun. Don sa kiwei pat ki nuksa ba lah ban kdew ban kyrshan ia ka jingbat aiñ ka ktien hynrei ia mynta hi yn iehnoh tang haduh kane kawei kaba la dep kdew.

Kawei pat ka jinglong kyrpang jong ka ktien ka long ka jingbud laiñ jong kawei ka kyntien ia kawei pat. Kane ka mut ba haba kren, u nongkren u sdang na kawei ka kyntien bad pynbud ia kata sa da kawei pat bad haba sngap, sngew la kumba ki kyntien bad jingong baroh ki ia bud laiñ. Kane ka jingiabud ka paw khamtam eh ynda haba ia ka jingkren la thoh.

Ka jinglong kyrpang kaba lai ka long ka jinglong ar syrtap. Kane ka mut ba don ar syrtap ki jingpynpeit ha shuwa ban ong ia kano kano ka jingong. Kaba nyingkong ka long ba uba kren u dei ban jied bad buh beit shuwa ia ki sur sawa bowel bad konsonan ha ki kyntien. Ha kajuha ka por u nongkren u buh beit ia kita ki kyntien ba u la jied ha ka dur ka sentens. Kane ka jingbuh beit kumne ka pynmih ia artylli ki bynta ba kongsan jong ka ktien: (i) Ka jingbuh beit ia ki jingsawa (Phonological system) bad (ii) ka jingbuh beit ia ki kyntien kat kum ka Kramar (Grammatical system) ia kine ar kyrdan ki jingbuh beit ba donkam ha shuwa ba uba kren un lah ban kren la khot ka Double Articulation lane jinglong ba ar syrtap jong ka ktien.

Ngi la kdew sha khmat ba ka ktien ka pyndonkam ia ki bowel bad konsonan, bad kine ki long kiba tang khyndiat tylli. (Lada kheiñ ia kane tang na ka liang ki dak a, b, k . . . y ngi iohi ba ka Khasi ka don tang arphew lai (23) tylli). Hynrei na ki bowel bad konsonan ba tang khyndiat

tylli ngi lah ban thaw da ki phew hajar ki kyntien bad ruh ki sentens kiba thymmai ia kiba ym lah ruh ban ñiew. Lada jia ba ha ka ktien ym don lypa ki kyntien kiba biang na ka bynta kawei ka tiar ne ban batai ia kanó kano ka jinglong e.g. ka jingsniew, ki briew kiba kren ia kata ka ktien ki lah ban thaw kyntien; ki lah ban shim kylliang na kiwei ki ktien bad wanrah ia ki hapoh ka phonological system bad grammatical system lajong. Kane ka kdew sha kawei ka jinglong ba kyrpang jong ka ktien bad kata ka long ba ka lah ban pynroi ia lade haduh katta katta. Ia kane ka kam pynroi kyntien la ju khot ia ka ka khar kyntien. Dei ban pynkynmaw ba ka khar kyntien ka dei ban long kat kum ki aiñ trei kam jong kata ka ktien. Dei na kane ka daw jong ka jingiasyrtap kawei ka jingbuhbeit ha kawei pat ba sa ong ba ka ktien ka dei ka 'system of systems'.

Kawei pat ka jinglong ba kongsan jong ka ktien ka long ba ka jingsawa jong ka kam don jingiadei ei ei ruh em bad ka jingmut. Kane ka mut ba ki kyntien bad jingong kim don jingiadei ei ei bad ki jingmut kiba don ha ki. Ki jingmut kiba don ha ki ki long kiba la shu ai ha ki pateng la pateng da ki briew kiba kren ia kata ka ktien. Dei na kata ka daw ba ia kajuha kaei kaei e.g., ka **iing** ha ka Khasi ka long ka **iing**, ha ka English ka long **house** bad ha ka Hindi ka long **ghar**. Shisha don ki kyntien la ha kano kano ka ktien ruh kiba don ka jingiadei ba jan bad ka jingmut jong ki. Lada ngi shim ia ka kyntien **splash** ha ka English, ngi sngewthuh ba ka jingmut ka ia jan bad ka jingsawa, kata, ka jingtheh ia kano kano kaba long kum kaba da sawa artad **splash. phiaw** ha ka Khasi ka long kawei ka kyntien kaba ka jingmut jong ka ka ia jan bha bad ka jingsawa. Hynrei kiba kum kine ki kyntien la ki don kim long pat kiba bun.

Kaba kham kyrpang ka jinglong jong ka ktien ka long ba lah ban pyndonkam ia ka lyngba ki lad ki lynti ba ppher bapher. Lah ban pyndonkam ia ka ha ka jinglong tynrai jong ka (primary nature) da kaba kren, nangta sa da kaba thoh, bad lyngba kiwei pat ki dustur kum da ka **short hand, Braille, Morse, sign language** bad kiwei. Tangba kaba dei ban kdew hangne ka long ba kine baroh ki dei ban ia id kat kum ki aiñ phonology, morphology bad syntax jong kata ka ktien. Kiwei pat ki lad pynsgewthuh (system of communication) kum ka Traphik lait (Traffic light) ne ki dak kdew ha surok (road sign) ki long ki lad ba lah ban pyndonkam tang shi rukom, ym ar lai kum ka ktien. Ki traphik lait bad ki dak kdew ha surok ki don tang shi jingmut hynrei ka ktien ka lah ban don palat ia kawei ka jingmut. Kane ka shong kat kum ki briew kiba pyndonkam ia ka bad kat kum kiwei pat ki jingmut ba lah ban pynphnieng nangta. Kumta **u bitor iong** u lah ban long u bitor uba ka rong jong u ka long kaba iong; u lah ruh ban mut beit ka kiad ia u nongdih kiad. Ia ki traphik lait bad dak kdew ha surok lah ban pyndonkam beit tang ha ki surok rit ne surok bah, hynrei ia ka ktien lah ban pyndonkam ha iing, ha surok, ha skul, ha jingthiah, haba phone, lah ban kren ia ki jingjia kiba la jia bad bym pat jia, ban ai dur ia ka jingmutdur bad ia kine baroh lah ban leh tang da kaba buh beit ia ki kyntien tangba ha ka rukom kaba kham kyllain lehse (organized the material in a complex manner).

Ka ktien ka long kata ia kaba la shu ioh pateng na ka kaba kha ba long, bad na ka imlang sahlang. Ka jingioh pateng na ka ba kha (genetic) ka long ba u khyannah u ioh ia ka ktien ba kren ki kmie ki kpa, bad u san ryngkat bad ki jinglong jong baroh ar : ka kmie bad u kpa. Na ka

imlang sahlang u lah ban ioh ia ka ktien kaba dei kajuh bad kata **kaba** u ioh na ki kmie ki kpa. Hynrei lada ha ka imlang sahlang ka ktien ka ppher na ka jong ki kmie ki kpa, ia kata ruh u khyannah u lah ban nang. Kane ka mut ba ia ka ktien lah ban ioh pateng, bad lah **ruh** ban nang da kaba don hapdeng jong ka bad da **ka ba shah hikai** ruh.

Ki Tnat ka Linguistics

Ka linguistics kum ka jingpule ka kynthup ia kine ki tnat harum.

Historical Linguistics

Ka jingpule shaphang kumno ka ktien ka kylla bad roi kat kum ka jingiaid ka por ka dei ka Historical linguistics. Hangne ka jingpule ka kylli balei ka ktien ka kylla bad kumno ka roi. Ka ktien ka 'kylla' kat kum ka jingdonkam ki briew kiba kren ia ka. Ka kyntien 'kylla' hangne ka kham mut ia ka jingduh noh jong katto katne ki kyntien bad ka jingmih da kiwei ha ka jaka jong ki Hangne ha Shillong ki kyntien **sohpairah, nub** kiba thew ia ki tiar kiba u Khasi hyndai u pyndonkam ha ka jaka ka sabon ki la nang jah noh. Kiba tip shaphang kine ki don bun hynrei ki longdien lehse, kin ym tip shuh shaphang jong ki namar ba ym ioh lad ban pyndonkam ia kine man la ka sngi na ka daw ba ha kine ki sngi ngim ioh sohpairah lane nub ban sum, sait lane khlieng da ki. Kim die sohpairah lane nub, hynrei ki die sabon, shampoo bad powder saitjaiñ. Ka sabon ba shna na u sohpairah kam long shuh u sohpairah hynrei ka sabon. Te kumta katba nang ia id ka por ka lah ban long ba ka kyntien sohpairah kan duh noh. Ka jingjah jong ki kyntien ka long na ka daw ka jingbypnyndonkam ia ki. Ha kajuh ka por ngi iohi

ba ka jingjah jong ki kyntien na ka jingbypnyndonkam ka iaid ryngkat bad ka jingioh ne jingbymioh kynrei ia ki mar kiba don lem bad kata ka kyrteng. Ki kyrteng jong ki mar kiba kynrei bad kiba ki briew ki pyndonkam bha ki sah hynrei kito ki bym kynrei ki duh noh bad ha ka jaka jong ki wan noh da kiwei pat. Ka jingkylla ha ka liang ki kyntien ka long ruh na ka daw ka jingiakhleh bad kiwei pat ki jaidbynriew kiba kren da kawei pat ka ktien. Ka kyntien **kyrkit** kam shym don lypa ha ka Khasi, hynrei ka mih ynda haba u Phareng u wan shong ha kine ki lum bad u ialeh kai **cricket** ha Madan Kyrkit lane Kyrkit Laban. Ka kyntien **tikir** kaba paw ha ka *Kot Tikir* kawei na ki kot niam ka Balang Presbyterian ha ka jingiohi jong nga ka mih na ka kyntien English **catechist**. Ka jingkylla na ka **cricket** sha ka **kyrkit** bad **catechist** sha ka **Kot Tikir** ka long ka jingkylla khamtam eh na ka liang ka jingkyllah ne jingsawa haba kynnoh. Lada peit bniah ia kane ka jingkylla lah ban iohi ia kine ki jingshisha harum.

Haba phiah ia ka kyntien **cricket** ha ki ar kynnoh ngin ioh **cric** bad **ket**. Ka jingkylli ka mih hatu kumno **cric** ka kylla **kyr** bad **ket** pat **kit**. Katba lah ban sngewthuh bad ban lum jingtip ka ktien Khasi kam don kyntien kiba don ar kynnoh ha kaba ka kynnoh kaba nyngkong ka sdang da ki konsonan **kr** Kiba shi kynnoh te ki bun, e.g. **kriah, kria, krai, krew, krei** etc. Kiba ar kynnoh te imat don tang kito kiba sdang da ka kynnoh **kyn-**, bad **kyr**, e.g., **kynton, kyntiew, kyrtong, kyrpang**. Na kane ka daw, ka shkor u Khasi uba mynshuwa haba ka sngap ia ka kynnoh **cric-** ka iohsngew kumba ka long **kyr-** (Hangne dei ban kdew ia ka jingshisha ba ki briew ki iohsngew ia ka ktien nongwei kat kum ka rukom ka ktien lajong). Ka kynnoh kaba ar pat **-ket** ka kylla **-kit** namar ba **-ket** ha

ka ktien English ruh ka long hi **-kit** /krikit/. Nalor nangta, ka jingkyllah **-kit** ka long lypa kaba kum ka kyntien **kit** ha ka Khasi, kum **kit khia**, te kumta **-ket** ka shu sah hi **-kit**. Ka long kaba dei ban kdew hangne ba ka rukom kynnoh ia ka **kit** ha ka Khasi bad **kit** ha ka English ki ia pher hynrei ka jingiapher kam da long kaba haduh katta katta. Haba kynnoh ia ka kyntien cricket, u **-c** u ba ha shuwa u **-k** um shah kynnoh ei ei. Na kine ki jingshisha jong ka ktien Khasi ngi lah ban sngewthuh kumno **cricket** ka kylla **kyrkit**. Ka jingkylla jong ka kyntien **catechist** (kaba mut u nonghikai ia ki jinghikai shong tynrai) sha ka Kot Tikir ka long lehse na kine ki daw. Nyngkong ngin phiah ia kane ka kyntien catechist /kætikist/ ha ki lai kynnoh: **kæ,ti, kist**. Ka kynnoh kaba nyngkong ka kylla **kot**, kata **kæ > kot** na ka daw ba ia ki jinghikai shong tynrai la shon ha ka kot ha ka dur ki jingkylli bad jubab. Ha ka jaka ban don da u nonghikai la shim ia ka kot kum u nonghikai. Ka kynnoh kaba ar /tɪ/ ka sah beik kumto namar /tɪ/ ka ia jan bad kiwei ki kyntien Khasi kum **tidew, tiduh**; hynrei **kist** ka kylla **kir** namar ar tylli ki daw. Ka daw kaba nyngkong ka long ba ha ka Khasi ym ju don kyntien ba kut ha u **-s**. Ha ka pateng ba kham mynshuwa ne wat haduh mynta hapdeng jong ki briew ki bym da shong skul bha u **-s** uba haba kut ka kyntien u kylla sha u **-l** lane **-r** lane **d/t**. Ngidang lah ban iohsngew haduh mynta kumno ka **bos** ka kylla **bod/bot**; bad **jlis** pat ka kylla **jlir/jlil**. Ha kajuh ka rukom u **-s** na ka kynnoh **kist** u kylla **-r** bad kumta **kist** ka kylla noh **kirt**. Haden kine ki jingkylla ka kyntien **catechist** ka kylla noh **kot ti kirt**. Ka jingkylli kaba mih mynta ka long shano u jah u **-t** uba nadien u **-r** lane balei **kist** ka kylla **kir**?. Ka daw kaba ar kaba long artat ka jubab ia kane ka jingkylli ka long ba ha ka ktien Khasi ym ju don satia kano kano ruh

ka kyntien kaba kut ha ar tylli ki konsonan. Wat u **-ng** uba i kumba u don ar tylli ki konsonan, pynban u dei tang uwei u konsonan. Ha ki dak phonetic la thoh ia u **ng** kumne: /ŋ/. Namar ba kam long ka rukom Khasi ban don ar tylli ki konsonan, u **-t** uba bud ia u **-s** (ba la kylla -r) u shu shah iehnoh kumto, bad kumta **-kirt** ka shu sah noh tang **-kir**. Hadien ba ka kyntien catechist ka la kylla Kot Tikir, u Khasi uba mynshuwa u pyndonkam sa kawei ka aiñ Khasi halor kane. Kane ka aiñ ka long ba kawei pa kawei ka Third person noun ka dei ban shah lam khmat ha ka Noun Marker u/ka/i. Ka kyntien kot ka dei ka Third Person Noun namarkata ha shuwa jong ka dei ban don ka noun marker **ka**, bad kumta kane ka kyntien **ka** ka wan na khmat ka kyntien catechist /kætikist/ kumta ban pynioh ha ngi ia *Ka Kot Tikir*. Ngam pat shym lap haduh mynta ia ka jingpyndonkam ia ka kyntien tikir hangno hangno lait noh tang ha ka jingiadei bad ka Kot Tikir hi. Kawei kaba i syriem kum ka kyntien tikir ka paw ha ka kot ba la thoh u Sib Charan Roy kaba u la ai kyrteng *Ka Kot Pyntip Tir Tir*. Hynrei ka tir tir hangne kam don ia ka jingmut tikir kumba ka long ha ka Kot Tikir. Hangne ka jingthew ka long beit ia ka ban ia kylli tir tir. Kaba wanrah ia jingkylla ha ki ktien da kum kine kiba la shim kylliang ki long ki nuksa jong ka historical linguistics.

Ka General Linguistics

Ha ka jingpule linguistics don ruh kata kaba la tip kum ka General Linguistics Kane ka long ka jingpule kyllum ia ki/ka ktien na ka liang ki jinglong kyrpang jong ki. Lada ngi ong ba ka ktien ka pyndonkam ia ki sur sawa kiba la tip kum ki bowel bad ki konsonan bad ba dei ka jingiasnoh jong ki kat kum ki aiñ jong kawei pa kawei

ka ktien ha la ka jong ka jong; lada ngi ong ba baroh ki ktien ha ka pyrthei i don la ki jong ki jong ki aiñ; lada ngi ong ba ka jingmu kaba don ha kano kano ka kyntien kam don jingiadei eiei bad ka dur ne sur kaba don ha ka; shisha kito kiei iei baroh ba la kren sha khmat kum ki jinglong ba kyrpang jong ka/ki ktien ki long ka bynta jong ka General Linguistics.

Ka Diachronic bad Synchronic Linguistics

Nalor ka historical linguistics, don shuh sa ka jingpyniapher lane ingphiah ia ka jingpule kaba la tip bad la batai da ki kyntien batai (adjectives): Diachronic bad Synchronic. Ia kne ki kyntien la pyndonkam nyngkong eh da u Ferdinand de Saussure (1916) u stad linguistics na Switzerland ia uba la tip ruh kum u nongseng ia ka jingpule linguistics na kine ki sngi. Haba ka jingpule ka long diachronic, ia ka ktien la pule lane peit kum ka jingpule ba dei ia ka histori jong ka. Kata ka mut, la pule ia ka na ka liang ka jingsan jingroi bad jingkylla ha ka jingiaid ka por. Ha kawei ka liang kane ka dei hi ka historical linguistics hynrei ha shuwa u Saussure ia ka la tip kum ka Comparative Philology. Ha kane ka thup pule la peit ia ka jingjah jong kiwei ki kyntien bad ka jingmih da kiwei pat kiba thymmai kumba la kdew ha ka jingiadei bad ki kyntien kyrkit bad kot tikir. Hangne la peit ruh na ka liang ka jingkylla ka sur kren, namar ka long kaba shisha ba ka sur kren ruh ka pher na kawei ka por sha kawei pat. Ki briew kiba pule ia ka histori ka ktien English ki iohi ba ka English ha ka por u Chaucer ia kaba la tip kum ka Old English ka pher na ka English u Shakespeare, kumjuh ruh kane ka pher na ka English ba kren ha kine ki sngi. Ka jingpule linguistics haba ka long diachronic ka peit lut ia ki bynta baroh jong ka ktien,

kata ki jingkylla kiba wan lyngba ka por kiba don ha ka phonology, morphology bad ruh syntax. Ka bynta ba la khot synchronic pat ka pher namar ka peit ia ka ktien na ka liang ka jingpyndonkam ia ka da kita kiba kren ia kata ka ktien ha ka pateng/por kaba thikna. Kane ka mut ba ka jingwad bniah ka long ban iohi bad sngewthuh kumno ka jingpyndonkam ia ka ktien ha kawei ka pateng e.g. 1920-30 ka long lane ka pher na kawei pat e.g. 1970-80. Lah ban nang pynkhim shuh ia kane ka jylli da kaba kdew ba ka jingpule ka long kyrpang ia ka jaka ba shong kita ki briew e.g. ka Khasi ba kren ki nong Sohra ba shong ha Shillong ha ka snem 1920-30. Kane ka jingpyniapher ia ka synchrony na ka diachrony ka lah ban pynpyrkhat ia ki katto katne ba kine ar kim long shuh kiba don jingiadei. Hynrei ka jingshisha ka long ba kine ar ki pyndap kawei ia kawei ha ki rukom kiba pher. Kaba nyngkong eh ka long ba ym lah ban ai ka jingpule ia ka histori (diachronic) jong ka ktien lynda la don shuwa ka jingpule kaba thikna ia ka rukom pyndonkam ia ka ktien (synchronic). Ka jingkylla ki kyntien, ka jingshim kylliang na kiwei pat ki ktien bad ki rukom pyndonkam ia ki, ki long ki bynta ka synchrony, hynrei kine kijuh ki bynta ki long shi bynta na ka histori jong ka ktien. Kum ka nuksa, ngi lah ban ong ba ka jingwan rung ki kyntien **tibi** bad **telibishon** ha ka Khasi ka sdang ha ka snem 1982 ha ka por ka Asian Games kaba la long ha Delhi. Kane ka long ka jingpule diachronic. Hynrei ka jingpule, kumno kine ki kyntien ki wan rung kynsan ha ka 1982, kumno na ka T.V. ka kylla **tibi** bad **television** sha **telebishon**, kiei ki jingmut jong ki, ki long ka jingpule synchronic linguistics.

Ha ki kot linguistics jong kane ka spah snem,

khamtam naduh u Ferdinand de Saussure, haba kren shaphang ka thiori ha ka linguistics ka jingkdew ka long ia ka linguistics kaba dei synchronic. Kane ka long namar ba la pdiang salonsar ba ka jingpule linguistics ka dei ban long khamtam eh na ka liang kumno ia ka ktien la pyndonkam. Ka jinglap bad jingbatai kumno ki briew ki kren ia kawei ka ktien (e.g. Khasi) ha kawei ka pateng (e.g. 1950-80) ka dei ka linguistics na ka liang ka synchrony la ha kajuh ka por ka dei pat hi ka bynta jong ka diachrony. La tip ruh ia kane kum ka Descriptive Linguistics. Ka descriptive linguistics ka shaniah ha ka general linguistics na ka bynta ki konsep kiba pher ba pher da kiba yn batai ia kata ka ktien. Kum ka nuksa, u linguist u lah ban shim ia ki konsep **noun** etc., ban batai ia kata ka ktien. U lah ban mynjur ne kyntait ia kino kino ki konsep kiba u shim na ka general linguistics kiba ia dei ne ki bym ia dei bad ka jinglap ne jingshem jong u kat kum ki marrew kiba don ha kata ka ktien kaba u la wad bniah. Da kaba mynjur ne kyntait ia ki konsep na ka general linguistics, ka descriptive linguistics ka ai ne pynioh marrew shuh shuh ia ka general linguistics ba kan nang pynbha ne pynskhem bad syndong ia la ki nia lane thiori kiba ka ka pynieng. Kane ka long ka jingkdew kaba rit eh kaba ia dei bad ka jingshisha jong ka jingiatban kawei ka tnat linguistics bad kawei pat. Ha shuwa ka descriptive linguistics ki stad linguistics khamtam ha Europe, ki pyrkhat ba ka ktien kaba khraw tam, kaba shai tam bad ka nongmuna ia kiwei pat ki ktien ka dei ka Latin. Kiwei pat ki ktien bym dei Latin, ne bym don jingiadei ei ei bad ka, ki long ki ktien riewkhlaw. Namar ba ka Latin ka don ki article, la khmih lynti ba kiwei pat ki ktien ruh ki dei ban don article. Ka ktien English ka long ka ktien kaba shai namar ka don article kumba don

ka Latin, hynrei ka Russian ka dei ka ktien riewkhlaw namar ha ka ym don article satia. Haba kane ka jingpyrkhat ka synshar ia ki stad linguistics ka jingpyrkhat ba ka ktien thoh ka dei ban long ka rukom jong ka ktien kren ruh ka synshar. Hynrei ynda la mih ka descriptive linguistics kine ki rukom pyrkhat ki la duh noh, bad ha ka jaka jong ki la mih noh da kiwei.

Ki jingpyrkhat ba thymmai, ki long kine:

- (i) Kano kano ka ktien ka long ha ka hi kaba khraw, kaba shai bad ba biang na ka bynta ki jingdonkam jong kita ki briew kiba kren ia ka. Kam long kaba donkam ba kawei ka ktien kan bud ia ka rukom jong kawei pat ka ktien. Ka ktien kam long ruh kaba duk ne riewspah ha lade hi. Don bun napdeng ki Khasi kiba ong ba ka ktien Khasi ka duk. Hynrei lada ngi pyrshang ban sngewthuh bha ia kane ka jingong, ngin shem ba ka long ka jingong kaba bakla. Ia kiei kiei kiba long Khasi ha ka jingdonkam, kat kum ka imlang sahlang bad saiñ pyrkhat, ka tip kur tip kha jong u ka ktien Khasi ka long kaba riewspah. Peit ia kine ki kyntien: **bta, sum, sait, sleh, khlieng, phler, sawar**. Ha ka ktien English lah ban ong ia kine baroh tang da kawei ka kyntien bad kata ka long **wash**. **Ia** ka kyntien English **cut** ha ka Khasi lah ban ong da ki kyntien kiba bun kiba pher kumne: **ot, pom, shaiñ, thoh, thlieh, mait, pharia, khud** kat kum ka jingsngew donkam uta u nongkren. Ka jingduna jong ka ktien Khasi ka long ha ka liang ki tiar thymmai kiba wan mih bad ki jingmut (ideas) kiba thymmai. Ynda haba ki jingput jingtem kim long shuh tang ka mieng ka tangmuri, duitara bad ka nakra hynrei sa bad ka **kaitar** bad ka **piano**, ngim

banse ban shim kylliang ia kitei ki tiar thymmai ryngkat bad ki kyrteng jong ki na wei. Ka jingshim kylliang kam dei ka dak ka jingduk hynrei ka dak jong ka jingim, bad ka jingim jong ka ktien Khasi ka paw khamtam eh ha ka jinglah jong ka ban buh ia kito ki kyntien shim kylliang hapoh la ka Kramar nalor ba ka ai ia ki ka dur ka dar Khasi. Lada phin khmih bha ia kane ka nuksa harum, khlem pep phin iohi hangto ia kaba katno ka ktien Khasi ka lah ban pdiang ia ki kyntien ba la khar nawei bad pynlong ia ki la ki jong hi kiba hap bha sbok sbok ha la ki jaka ha kine lai ki sentens harum.

*Une u **breik** jong kane ka **taksi** um da long bha. Ngan phah **riper** noh ha **wokshop** u Deng. Ieh un shna haduh un da **bes** syndon.*

La ju ong ba ka English ka long ka ktien kaba riewspah. Hynrei ka jingriewspah jong ka ruh ka long namar ba ka la shim kylliang na jan baroh ki ktien ka pyrthei, na ka Latin, French, German bad na baroh ki ri ha kiba ka Sorkar Bilat ka la synshar. Dang shen, ka English ka la roi sa da artylli ki kyntien **glasnost** bad **perestroika** na ka Russian namar kine baroh ar ki la long ki jingpynrung thymmai ha ka Oxford English Dictionary.

- (ii) Kawei pat ka jingpyrkhat kaba thymmai ka long ba ka ktien jong kawei ka jaidbynriew kam donkam ban bud ia ki rukom jong kano kano kawei pat ka jait ktien. Kane ka mut ba ka ktien kum ka Khasi kam donkam ban don Present Tense lane Adjective tang namar ba ka English ka don. Ka jingbyndon Present Tense lane adjective ha ka rukom kaba

thikna kum ka English kam pynlong ia ka Khasi kaba kham poh. Ka Verb ha ka Khasi kam don jingkylla ei ei na ka liang ka Person kumba long ha ka English, kumta ruh ka long ha ka Norwegian. Ia nujor ia kine, phin shem ba lait noh na ka English, ka Khasi bad Norwegian ki ia syriem bha.

	Khasi	Norwegian	English
I Person	<i>Nga wan</i>	<i>jeg kommer</i>	<i>I come</i>
II Person	<i>Me/pha/phi wan</i>	<i>du kommer</i>	<i>You come</i>
III Person	<i>U/ka/i wan</i>	<i>han kommer</i>	<i>He comes</i>

Kane ka rukom pyrkhath shaphang ka jinglong kyrpang jong kawei pa kawei ka ktien ka wan rah ia ka jingiarngkat dor hapdeng jong ki. Ka pyniar ruh ia ka jingpule nalor ka Latin, Greek, French, German, English, sha ki ktien ka South East Asia, Africa, Pacific Islands, bad kiwei kiwei.

- (iii) Kawei pat ka jingpyrkhat kaba thymmai ka long ba kaba kren shaphang ka ktien ka thew khamtam ia ka ktien kren ym ia ka ktien thoh bad ka jingthmu ba kongsan eh jong ka descriptive linguistics ka long ban ai lane thoh ia ka kramar jong ka ktien kat kumba la pyndonkam ia ka ym kat kumba la thoh ia ka. Kane ka mut ba lada kiba kren ia ka ktien ki ong **It's me**, ka Kramar ruh ka dei ban ong **It's me** ka dei ka jingong kaba beit ba biang bha. Kam dei ban pynkylla bad ong ba **It's I** ka long kaba beit katba **It's me** kam beit namar ba ki kot kramar kiba rim ki thoh **It's I** ka long kaba beit. Ha ki por kiba kham mynshuwa, ha ki jinghikai ha skul la khmih lynti ba ki khynnah kin jubab dap ia ki jingkylli kumne:

Kylli : *Phi itynnat ia une u syntiew?*

Jubab : *Hooïd, nga itynnat ia une u syntiew.*

Lada ki khynnah ki thoh tang **Hooïd**, ki nonghikai kim ai maks namar ki ong, ka jubab kam biang. Hynrei ha ka jingiakren ba man ka sngi ym ju don ba jubab : **hooïd, nga itynnat ia une u syntiew**; ka jubab ka long beit **hooïd** ne **em**. Kane ka jingkylli ka dawa ia ka jubab kaba long beit tang **hooïd** lane **em**. Ka Kramar kaba pdiang ia ka jubab lyngkot (**hooïd** ne **em**) ka long ka descriptive kramar hynrei ka bym pdiang ia kane, kata kaba kwah ba ka jubab ka dei ban long kaba dap kumba la kdew haneng, ka dei ka prescriptive kramar. Ha kane ka juk jong ka descriptive kramar ka prescriptive kramar kam da leit siew shuh. Ka descriptive linguistics ka don ka jingiadei kaba jan eh bad ka Theoretical Linguistics hynrei ka phang kaba kyrpang jong ka ka long ban peit ia ktien na ka liang ka jinglong, ka dur ka dar(shynrong) na ka bynta ban thaw ki thiori ki ban batai shaphang jong ka. Kane ka ia syriem shibun eh ia ka general linguistics.

Ka Comparative Linguistics

Kawei pat ka tnat jingpule linguistics ka long ka Comparative Linguistics. Ha ka jingshisha ka long hi kajuh, kata ka jingpule ia ka descriptive linguistics na ka liang ka diachrony bad synchrony tangba ha kane la pule ym tang ia kawei ka ktien hynrei ia kiba bun ki ktien na ka bynta ban ia nujor ia ka jingiadei hapdeng jong ki. Ha ka spah snem ba khadkhyndai ia ka comparative linguistics la tip kum ka Comparative Philology. Ka jingshem ia ka Sanskrit da u W. Jones (iap 1794) ka la pynlah ia u Franz Bopp (1816) ban kdew da

kaba ia nujor, ba ka Sanskrit, Latin bad Greek ki long ki ktien ba na kajuh ka kur. Ka jingianujor ia ki ktien ha South East Asia da u Peter Schmidt (1906) ka pynpaw shynna ba ka ktien Khasi ka don ka jingiadei kaba jan bad khatwei tylli ki ktien kumne: **Khasi, Palaung, Mon, Khmu, Vietmuong, Katu, Bahnar, Pear, Khmer, Jaha, Seno, Semala**. Kine ki ktien ki hap ha ka iing ktien Monkhmer kaba dei na ka iing Austro-Asiatic. Ha ka Vol. 2 jong ka *Linguistic Survey of India* da u Grierson, ngi iohi ba la ia nujor ia katto katne ki kyntien Khasi bad kitei kiwei pat ki ktien, bad katno ngi sngewphylla ba ka Khasi ka ia syriem shibun bad kito kiwei pat. Ha ka comparative linguistics don bun ki jingshem kiba la kylla long ki aiñ ktien e.g. Ka Grim's Law. Kane ka ong ba ka jingkylla ka long borabor kumne:

1.	p	kylla	f	e.g.	Latin	pater	Kylla	English	father
	t	kylla	th	..	..	tenuis	..	..	thin
	c	lane	k	..	..	cornu	..	..	horn
2.	d	kylla	t	..	Latin	duo	..	..	two
	e	..	l	..	..	ed	..	..	eat
	a	..	ei	..	..	ager	..	..	acre
3.	bh	kylla	b	..	Sanskrit	bhrātā	..	..	brother
	dh	..	d	..	..	Vidhava	..	..	widow

Ha ka jingpyntrei kam ia kine ki aiñ la sñem ba don ki khep ha kiba kine kim iaid kam, bad kumta la sngew dei ban pynmih da kiwei pat ki aiñ, e.g. Ka Verner's Law kaba kdew ba u **-t** um kylla **th-** ha ki por baroh, e.g.

Latin	sta	English	stand
Latin	est	German	ist

Kine ki nuksa ki pyni ba lada u -t u wan nadien u -s ka aiñ u Grimm kam trei kam.

Ka Applied Linguistics

Kawei pat ka tnat pule ha ka linguistics ka long ka Applied Linguistics. Ka jingpule hangne ka long na ka liang kumno ki thiori na ka theoretical linguistics ki batai ne ki ai jingshai halor ka jingpyndonkam ia ka ktien ha ki khen ba pher jong ka jingim. Kaba hikai bad nang ia kawei pat ka ktien nalor ka ktien la jong ka dei kawei ka khen kaba la iaid shaphrang bad namar kane ka daw la don bun kiba pyrkhata ba ka applied linguistics ka dei beit hi tang kaba hikai bad kaba nang ia ka ktien ia kaba la tip kum ka Language Teaching. Ka Language Teaching, khamtam ka Foreign Language lane Second Language Teaching ka iaid kam bha ym tang na ka bynta ki nonghikai ha ki language institute hynrei ha ki nongbah kum ha Delhi etc., ha ki kam kum ki nongpynkylla ktien ia ki toris bad ia ki nongsynshar ba wan na kiwei ki ri bad kyrpang ia kito kiba sngew donkam ban ioh ka jingpyntbit ba kyrpang ha kano kano ka ktien ba ki jied. Ha kaba hikai ia ka ktien la shem ba kiba shah hikai kim lah satia ban nang ia kata ka ktien nongwei ba ki dang pyrshang nang khlem da iaid ryngkat ryngkat bad ki jingbakla hangne hangtai la na la liang ka rukom kynnoh ne na ka liang ka kramar. Na kane ka daw ha kine ki jaka hikai la peit ia kaba nang ia ka ktien na ka liang ki jingbakla (error). Kane ka jingiohi ba kiba pyrshang ban nang ia ka ktien nongwei kim ju lah lait na ki jingbakla haba ki kren ne thoh ka la pynmih sa ia kawei pat ka

tnat pule linguistics ba la tip kum ka **Contrastive Linguistics**. Kane, la pyrkhata kan iarap ban lap lypa ia ki bynta jong ka ktien ia kiba ki nongpule kin shem jingeh. Kane ka la leit siew shipor, hynrei mynta kam long shuh ka tnat pule kaba ki n̄iew kaba donkam. Kawei na ki jaka hikai ia ki ktien ka pyrthei hangne ha Ri India ka don ha Hyderabad ha ka Central Institute of English and Foreign Languages ia kaba la pynkylla kyrteng noh mynta kum ka English and Foreign Languages University.

Ngi la kdat jngai na ka applied linguistics. Mynta to ngin phai pat sha ka. Ka applied linguistics kam kynthup tang ia kaba hikai bad nang ia ka ktien. Ki don sa kiwei pat ki tnat pule kum ka Lexicography (ka jingstad ban lum ban lang bad buh beit ia ki kyntien ha ka dikshoneri), ka Clinical linguistics kaba dei halor ki jingeh kiba mih na kaba ki briew ki duh noh ia ktien na ki daw kiba pher kumba la kdew sha khmat, ka kam pynkylla na kawei ka ktien sha kiwei pāt (Translation) ruh ki dei kiwei ki tnat jingpule hapoh ka applied linguistics. Nangta ka don sa ka Stylistics bad kiwei ia ki ban sa kdew harum. Kine ruh ka hap hapoh ka applied linguistics.

Ka don kawei pat ka rukom phiah ia ka jingpule linguistics kaba la tip kum ka microlinguistics bad ka macrolinguistics. Ka kyntien micro ka mut kaba khim bad macro kaba iar. Na kane ngi sngewthuh ba ka microlinguistics ka thew ia ka jingpule ia ka ktien tang ha ka hi, kata khlem da ia kyrwoh bad kiwei pat ki jingkylli. eg Kumno u khynnah uba dang san snem u nang ban kren ia ka ktien jong u kat kum ki aiñ ka kramar jong kata ka ktien; balei ba kawei ka ktien ka kham khyndiat ki kyntien ban ia kawei pat; kumno ki briew ki ioh ia ka stail kren bad thoh ba pher ba pher; kumno ka imlang sahleng ka

kylla long ka daw ha lyndet jong kaba u briew u jied ia kano ka ktien ban kren hano bad ha kum kano ka por. Kine bad shibun kiwei pat ki jingkylli kiba ka microlinguistics kam ktah ki long ki bynta jong ka macrolinguistics. Ngi iohi na kine ki jingkylli ba la kdew haneng ba hapoh ka macrolinguistics la ktah ym tang ia ka ktien marwei hynrei ia kiwei pat ki tnat jingpule. Namarkata lah ban ong ba ka macrolinguistics bad ka applied linguistics ki long ar tylli ki kyrteng ia kawei. Nalor kitei ki tnat hapoh ka applied linguistics ba la kdew haneng ka don sa ka **Sociolinguistics**. Na ka kyrteng jong ka hi, ngi sngewthuh ba ka jingpule ia ka ktien ka long na ka liang ka jingiadei ka ktien bad ka imlang sahleng. Ka peit ia ka jinglong kyrpang jong ki briew kat kum ka ktien ba ki kren. Ka ktien ba ki briew ki kren ka pynpaw ia ki jingsngew jong ki halor ki kam, ki jingjia, ka kyrdan jong ki ha ka jingnang jingstad bad jingioh jingkot. Nangta ka peit ia ka ktien kaba ki ong ka Standard Language lane ka ktien thoh bad haduh katno kane ka ia pher na kiwei pat ki bym dei ktien thoh. Ka jingiakhleh ki ktien kum ka Hindi bad ka English lane ka Khasi bad ka English ha ka kren ka khana ha sor, ka polisi ba ka Sorkar ka shim ha ka jingiadei bad ka Three Language Formula, kumno ki mih ki ktien iew ne ktien khaī ba la tip kum ka pidgin bad creole etc ki long ka bynta ka sociolinguistics. Nalor kine ka applied linguistics ka kynthup ia ka **Ethnolinguistics** bad **Anthropological Linguistics**. Kane kaba nyngkong ka peit ia ka ktien ha ka jingiadei bad ki jaitbynriew kiba rit paid, kumno kine ki rit paid ki pher na kiwei ha ka rukom leh bad ktien, kumno ki kren bad leh para ma ki ne bad kiwei pat ki heh paid ba don lang bad ki. Ka jingpeit bniah ka kynthup ia ka rukom ieng/shong (posture) bad rukom pynkhih ia

ka khlieh, kti bad khmut/khmat (gesture), ka rukom peit bad sur kren kiba iaid ryngkat bad ki jingkren. La peit bniah ia kine khnang ban sngewthuh kumno kine ki brierw ki pynbang pynthiang ia ki jingkren jong ki.

Ka anthropological linguistics pat ka peit ia ka ktien bad kiei kiei kiba ka pynpaw shaphang ki brierw na ka liang ka niam ka rukom, ka kñaia ka khriam, ka kheiñ kur kheiñ kha, ki kyntien khot (e.g. mei, pa, kong etc.) ia kiba don jingiadei bad bym don jingiadei (kinship terms bad terms of address). Kane ka jingpule ka wad bniah ia ka lynti iaid jong kano kano ka jaidbynrierw ha ka liang ka imlang sahlang, ka kolshor kaba sop ba spaiñ lang ia ka kum kawei ka jaitbynrierw. Kane ka mut, namarkata, ba lada ngi ong ba ki Khasi ki long ki brierw kiba don akor, dei ban pynshisha ia kata ym tang da ki jingleh hynrei da ka ktien ba ngi kren ruh.

Hapoh ka applied linguistics, don sa ka Contrastive linguistics kumba la kdew sha khmat. Ka jingwad hangne ka long ia ka jingiapyrshah hapdeng artylli ki ktien bad kumno kine ki jingpyrshah ki khang lad ia ki nongpule ban nang ia kawei kaba ki dei ban nang. Kum ka nuksa, shim ia ki Khasi kiba kwah nang English. Lah ban shem ba kiba bun ki nongpule kim lah satia ban pyndonkam beit ka Subject - Verb Concord ha ka English, kata kim lah satia ban kynmaw ba ka Verb ka don -s nadien lada kata ka Verb ka dei ka present tense, bad lada ka subject ka long ka Third Person Singular Number Noun e.g. **he comes**. Kiba bun ki nongpule ki shu iai thoh bad iai ong hi ***he come**. Ka jingkylli ka mih balei ka long kumne wat hadien ba la hikai shi hikai ia kane. Ka contrastive linguistics ka batai ba kane ka long namar ba ki nongpule ki rah ia ka jinglong ka ktien Khasi sha ka English kumne:

ha ka Khasi, ka Verb kam don jingkylla ei ei la ka subject ka long kano kano ka person ruh. Ki nongpule ki shim ba kaba long ha ka Khasi ka long ruh ha ka English bad dei namar kane ka daw ki iai thoh ***he come** ha ka jaka **he comes**. Ka contrastive linguistics ka long kyrpang eh na ka bynta ban iohi ia ki jingeh jong ki nongpule kiba pule ia kano kano ka ktien nongwei, ki jingeh ia kiba kim lah lait satia.

Ha ka applied linguistics ngi iohi ba la shu shim lut ia ki jingbatai shaphang ka ktien na ka descriptive linguistics bad la pyndei pat ia kita ki jingbatai sha kano kano ka phang jingpule kaba don ka jingiadei bad ka ktien.

Ka Psycholinguistics ka long sa kawei ka tnat pule. Kane ka wad ban sngewthuh ia ka jingiadei hapdeng ka jingkren bad ki jingpyrkhat hapoh jong u nongkren. Ka jingkren ka long kaba lah ban iohsngew, thew bad iohi, hynrei kiei ki jingpyrkhat hapoh u nongkren kiba pynlong ia u ban kren ia kaba u kren. Hapoh u brierw don ka jingkynmaw (memory), ka jingpynleit jingmut (attention), ka jingsngewthuh ia kaba u shem ne iohi (perception), ka jingpynwan dur ia ka jingsngewthuh (conception), ka jingkwah ban tip ban nang (learning). Kine baroh ki ia trei lang ban pynlong ia u brierw ban kren. Nalor kine ka psycholinguistics ka peit bniah ruh sa ia kiwei pat ki daw kiba pynlong ia u ban kren ne ban ym kren. Ka jingbysngewthuh bha ia ka phang ka jingiakren, ka jingkhan ha la ka jingmut (planning), ki rukom pyntrei kam ia ka bor kren (strategy) da ki khunlung, kumno ki khunlung ia kiba ym shym la hikai lut ia baroh ka ktien ki nang ia ka tang ha ki khyndiat snem ki long ki phang pule jong ka psycholinguistics. Ka jingwad bniah halor ka jinglah ki khunlung ban kren ia kano kano ka ktien

kaba ki iohsngew la ka long ka jong ki kmie ki kpa, jong kito kiba ri ia ki, bad jong ki para khyannah (lada kine ar hadien ki pher na ka jong ki kmie ki kpa) ka la roi mynta kat haduh ba la mih kawei ka tnat jingpule kyrpang tang ia kane hi bad la tip ia kane kum ka Experimental Psycholinguistics

Ban peit bniah halor ka jingiapher u mrad na u briew ha ka liang ka jingnang ban kren ka la pynlong ia katto katne ki riewstad ka ri America ban ri slem slem bha ia ki tngaw (chimpanzee) bad ai jinghikai ia ki ban kren. Hynrei ka jingshem ka long ba ym lah ban thew janai ia ka bor thaw sentens (creativity) jong ki kumba ka long bad u briew, namar kine ki tngaw ki lah ban pynpaw tang ia kaba ki sngewthuh ia ki jingbthah hynrei ba da lade hi kim lah ban pynmih ktien lait noh tang kito ki kyntien ia kiba la hikai.

Nalor kitei haneng don ruh sa ka Computational Linguistics. Kane ka long ka jingpule ba dei ia ka jingkheĩn jingdiah bad rukom trei kam ka computer ha kaba la thew ia ka jingsawa haba kren. Kane ka iaaid kam ha kito ki jingkylla ktien (automatic translation) ba leh da ka computer, bad ha kaba thaw Concordance.

Sa kawei ka tnat kaba hap hapoh ka macrolinguistics ia kaba la kdew sha khmat kum ka bynta jong ka applied linguistics ka dei ka Stylistics. Ka stylistics ka don ar bynta (a) kata kaba u nongkren u ong ne nongthoh u thoh, bad (b) ka stail (kumno la ong/pynsngew ia kata ka khubor. Kine ki iasnoh kawei bad kawei bad ki kyrshan kyliang bad pynlong ia ka stylistics kumba ki long mynta. Ka stylistics ka dang mih ha ki snem 1920 ei ei ha ka por u Charles Bally jong ka Prague School of Linguistics,

hynrei ka thymmei jong ka ka la don lypa ha kata ia kaba la tip kum ka rhetoric. Ka rta ka rhetoric ka long naduh ka hyndai bah jong u Plato bad Aristotle. Ka long ka bynta jong ka kren pnah khamtam ha ki ryndan kren paitbah, ha kaba pyndep ia ki riti ki dustur kiba kham kyrpang kum ka lehniam, ka thung syiem, ki kam dorbar, ka synshar khadar bad ki kam aiñ. Ha kine ki khen ba pher ki kyntien ruh ki pher, ki shynrong sentens ki pher bad ki 'tien shon jingmut ruh ki pher ha la ki rukom rukom. Ka thong jong ka rhetoric ka long ban pyrkhun lane khring ia ka mut ka pyrkhut jong ki nongsngap / nongpule sha ka jingmut u nongkren / nongthoh. Ka rhetoric ka dei ka buit pynbor, ka buit pyngeit bad ka tyrwa ia kata ki buit kum kiba dei ban shim da baroh lada ki kwah ba ki jingkren / jingthoh jong ki kin kot sha kata ka thong ba la kdew haneng. La iathuh ba wat u Longinus uba kham kren ia ka jingitynnat bad burom ba ha khlieh duh jong ka art kaba mih na ka tipbriew kumjuh ka tipblei, u ban ba u nongthoh u dei ban tip bad nang ia ki buit na ka rhetoric khnang ba kata ka jingthoh kan long ka art ba itynnat bad ba i shong kun bad kaba lah ban khring ia ka jingmut jingpyrkhat jong ki nongpule sha kata kaba u nongthoh u mut. Hynrei ka jingpule stylistics mynta kam da thew eh ia ki aiñ bad buit rhetoric, ka kham thew ia ki jingiapher kiba paw ha ka jingpyndonkam ia ka ktien da ki briew kiba pher ha ki khen kiba pher ba pher bad ia ka jingpyndonkam ia ka ktien ha ki bynta ba pher jong ka litereshor. Don ar jait ki rukom pule ia ka stylistics: ka linguistics stylistics bad ka literary stylistics. Kaba bishar ia ka/ki rukom pyndonkam ia ka ktien kat kum ki thiori jong ka linguistics ka dei ka linguistics stylistics katba kaba bishar ia ka jingpyndonkam ia ki kyntien ha litereshor ka dei ka literary stylistics. Na kaba la kdew,

ngi iohi ba ka stylistics kum kiwei pat ki tnat pule hapoh ka applied linguistics kam don ka kyrdan kaba ha ka hi. Ym lah ban pule ia ka khlem da pyndei ia ka bad ka litereshor lane bad ka linguistics. U Widowson u ong ba ka literary stylistics lei lei ka ieng ha ki ar kjat kiba kawei ka long ka litereshor bad kawei pat ka linguistics. U ong ba lada yn phiah ia ka kyntien stylistics ngin ioh **style** bad **-istics**; ha kaba *style* ka don ha ka litereshor ka *-istics* pat ka don ha ka linguistics.

Kine haneng ki long katto katne ka pashat jingtip ba lyngkot halor ki tnat jingpule ba ia dei bad ka linguistics. Dang don shibun kiei kiei kiba ia dei bad ka jingpule linguistics ia kiba ym shym la wan rah hangne. Kiba kwah ban tih kham jylliew halor kane ka jingpule ki dei ban dang pule shuh sa na kiwei pat ki kot ba dei hi halor ka linguistics.